

ВИКЛИКИ ПЕРШИХ ПІСЛЯВОЄННИХ ВИБОРІВ

Звіт за результатами 4-х громадських обговорень

Громадські обговорення

ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ ВИБОРИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

ТЕМА:

Як і коли проводити післявоєнні вибори: терміни організації та процедури проведення (визначення викликів)

1. Чи вважаєте ви за можливе провести вибори під час війни? Якщо ні, то, на Вашу думку, якими є основні причини неможливості проведення виборів?

Проводити вибори під час війни неможливо. Таку відповідь дали усі учасники громадських обговорень, присвячених темі виборів в Україні в умовах воєнного стану та після його скасування.

Аргументи, якими обґрунтовували свою думку респонденти, ми об'єднали в умовні групи за приналежністю виборців до тієї чи іншої категорії населення.

Військовослужбовці:

- неможливість реалізувати свої виборчі права до завершення повномасштабної війни і стабілізації ситуації;
- неможливість забезпечити право військовослужбовців балотуватися на виборах до завершення війни та їх демобілізації;
- ризики для волевиявлення на спеціальних «військових» ділянках.

Українці за кордоном:

- неможливість облікувати усіх громадян України, які виїхали. Оскільки йдеться про мільйони осіб, то це буде великий відсоток виборців;
- неможливість створити умови для голосування усім українцям за кордоном;
- є ризики отримання необ'єктивних результатів голосування;
- не всі українці повернуться додому після завершення повномасштабної війни.

Внутрішньо переміщені особи:

- неможливість облікувати громадян на підконтрольній Україні території у зв'язку із великою кількістю внутрішньо переміщених осіб, в тому числі тих, хто не став на облік;
- відповідно неможливість забезпечити голосування переселенців, які мають право брати участь у виборах;
- ризики маніпуляцій з виборчою пропискою через велику міграцію населення у межах країни.

Громадяни України, що проживають на окупованих територіях:

- через неможливість реалізувати виборчі процедури їх буде виключено з процесу голосування.

Нижче наводимо об'єднані у групи аргументи, що стосуються організації виборчого процесу, забезпечення його фінансування, прозорості, відкритості тощо.

Пріоритетні завдання державної влади:

- влада має мобілізувати свої сили і сфокусуватися на боротьбі з ворогом, а не відволікатися на передвиборчі перегони.

Медійний простір України:

- в умовах воєнного стану немає можливості забезпечити той рівень свободи слова, що є необхідним для проведення демократичних виборів;
- неможливість забезпечити висвітлення повноцінної діяльності політичних партій тощо.

Організаційні труднощі:

- неможливість укласти та оновити Державний реєстр виборців (на це потрібен час, також необхідно зважати на кібербезпеку);
- відсутність доступу до єдиного реєстру виборців усіх членів виборчих комісій;
- складність з формуванням виборчих комісій та виборчих дільниць;
- проблеми з формуванням списків від політичних партій, дотримання гендерних квот тощо;
- неможливість забезпечити участь у виборах людей з інвалідністю, що порушує принципи доступності (через зруйновану інфраструктуру, безпекові ризики тощо).

Безпекові ризики:

- нестабільна лінія фронту;
- ризик зриву виборчого процесу на прифронтових та інших територіях через повітряну небезпеку (йдеться про безпеку масових зібрань; кібербезпеку за умови електронного голосування тощо);

- неможливість проведення обов'язкових етапів виборчого процесу – від агітації до підрахунку голосів в умовах активних бойових дій.

Витрати на організацію виборів:

- за підрахунками ЦВК, вибори в Україні обійдуться у 9 мільярдів гривень («в умовах дефіциту бюджету це масштабні витрати, які не відповідають пріоритетам суспільства у нинішніх реаліях»).

Ставлення українців до виборів в умовах війни:

- «за останніми соціопитуваннями 81% громадян не підтримують проведення виборів під час війни»;
- сьогодні українське суспільство сконцентроване на підтримці Збройних сил України. Рішення влади проводити вибори в умовах війни може підірвати довіру громадян до держави.

Таким чином, на думку учасників громадських обговорень, проведення демократичних виборів в умовах запровадження воєнного стану неможливо. Адже воєнний стан передбачає низку обмежень, які позначаються на відкритості та прозорості як самого виборчого процесу, так і на результатах виборів.

Зокрема, йдеться про:

- звуження можливості відкрито дискутувати про суспільні проблеми;
- неможливість політичних партій повноцінно функціонувати, відтак йдеться про порушення принципів конкурентоспроможності, в тому числі через втрату місцевих осередків на постраждалих/окупованих територіях;
- порушення принципу рівності можливостей і свободи формування думки;
- недотримання громадянських і політичних прав усіх учасників виборів (наприклад, є загроза, що інтереси виборців з постраждалих від російської агресії регіонів не будуть/будуть недостатньо представлені у парламенті);
- неможливість в умовах повномасштабної війни забезпечити спостереження національних та міжнародних спостерігачів за проведенням голосування.

Усе це створює загрозу для результатів виборів, які можна буде оскаржувати у суді.

2. Який час необхідний для організації і проведення перших демократичних післявоєнних виборів?

На думку учасників громадських обговорень, при визначенні необхідного для організації і проведення перших демократичних післявоєнних виборів слід враховувати кілька факторів.

Отже, оптимальним терміном вони називають від 6 до 12 місяців. Які чинники при цьому варто враховувати?

Від якого моменту починати цей відлік: «можливі різні сценарії. Наприклад, воєнний стан скасують, але не будуть завершені інші процеси, що може подовжити даний термін».

Цей термін має становити **не менше 6 місяців** одразу після скасування воєнного стану, тому що:

- потрібен час на закінчення процесу міграції населення, як переселенців, так і тих, хто планує повернутись з-за кордону/виїхати за кордон;
- необхідно оновити єдиний реєстр виборців;
- розробити алгоритм, як військовим використати своє виборче право, право балотуватися тощо;
- необхідно відновити інфраструктуру.

Цей термін може тривати **до 12 місяців**, необхідних для вирішення низки організаційних питань:

- прийняття відповідних нормативно-правових норм для забезпечення виборчого процесу у нових реаліях (підготовка виборів, передвиборча кампанія);
- готовність територій до проведення виборів (питання безпеки (наприклад, розмінування), ступінь пошкодження інфраструктури, медіадоступність);
- проведення стабілізаційних та фільтраційних заходів на деокупованих територіях;
- проведення моніторингу та створення нових діляниць, в тому числі мобільних;
- навчання членів комісій, спостерігачів інших;
- у випадку проведення цифрових виборів необхідно підготувати систему, врахувати ризики кібератак;
- вивчити питання доцільності проведення голосування, наприклад, упродовж тижня.

Таким чином, учасники громадських обговорень вважають за необхідне підготувати систему та інфраструктуру країни до проведення перших

демократичних післявоєнних виборів. Адже форсування, на їх думку, несе ризик проведення виборів з порушеннями.

3. На Ваш погляд, чи можна провести одночасно президентські і парламентські вибори відповідно до міжнародних стандартів? Якщо ні, які загрози ви вбачаєте?

Відповідаючи на це запитання, учасники громадських обговорень були одноставно проти одночасного проведення президентських і парламентських виборів. Єдиний аргумент «за», який навели опитувані, – заощадження коштів.

Нижче наводимо аргументи «проти»:

- «розведені в часі вибори – це зменшення кількості маніпуляцій та впливу на виборців»;
- «з прагматичної точки зору складно буде провести вибори окремо і так само складно буде якісно їх поєднати з дотриманням всіх вимог і міжнародних стандартів»;
- «у випадку поєднаних виборів членам виборчих комісій буде важко не тільки організувати процес, але і забезпечити підрахунок голосів»;
- «для виборчих комісій будуть додаткові навантаження та плутанина у процедурних моментах»;
- «одночасність двох виборів – набагато довший процес підрахунку».

Отже, учасники громадських обговорень вважають, що президентські і парламентські вибори слід проводити нарізно насамперед для зниження ризиків маніпулювання виборцями, порушення принципів демократії та міжнародних стандартів, труднощів організаційного процесу. Також, вважають опитані, різні передвиборчі кампанії дозволять всім учасникам повною мірою реалізувати свої виборчі права.

4. На Ваш погляд, при обмеженні яких конституційних прав і свобод неможливо провести вибори відповідно до міжнародних стандартів?

Ті учасники громадських обговорень, які поділилися своїми міркуваннями щодо даного питання, згадали, зокрема, про такі конституційні права та свободи громадян України:

- право на участь у виборах усіх громадян України, в тому числі військових, ВПО, мігрантів;
- право на мирні зібрання та агітацію;

- відкритий доступ до інформації та висвітлення її у медіа («існує самоцензура учасників виборів, оскільки під час війни ворог може використати політичну конкуренцію проти України»);
- принцип «таємне голосування» не вдасться реалізувати у повному обсязі, зокрема, військовим.

Тож, на думку учасників громадських обговорень, в умовах воєнного стану говорити про вибори, що відповідають міжнародним стандартам, не доводиться. Міжнародні стандарти передбачають дотримання принципів відкритості, прозорості процесів, рівноправ'я тощо, а це те, чого на сьогодні громадяни України позбавлені.

ТЕМА:

Реалізація виборчих прав в умовах масової міграції в Україні (визначення викликів)

1. Які ключові проблеми, на Вашу думку, необхідно вирішити для належного забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб на післявоєнних виборах в умовах масштабної міграції в Україні?

Для зручності ми відповіді учасників об'єднали за темами у п'ять груп. Нижче наводимо їх думки.

Питання безпеки:

- доступність і безпечність виборчих дільниць.

Матеріально-технічні проблеми:

- наявність/відновлення інфраструктури;
- гарантований доступ до медіа, інтернету тощо, а також доступ до комунікацій;
- «треба освоїти досвід країн, де є діджиталізація (Естонія), і впроваджувати електронне голосування. Але є проблема – як встановити, хто з виборців є ВПО?»;
- «чи будуть визнані вибори в Дії без паперового сліду? «Опора» не зможе відстежити результати. У тій самій Естонії був пілот»;
- «можна не відмовлятися від паперу, для цього є пошта. Тоді підрахунок голосів розтягнеться в часі»;
- «захистити результати (діджитал) такого вибору важко. Передвиборчі штаби, які надають допомогу, можуть бути майданчиками для підкупу виборців».

Відсутність обліку ВПО:

- необхідність відновлення/оновлення єдиного державного реєстру виборців;
- відсутність відомостей про зареєстроване і фактичне місце проживання ВПО;
- проблема верифікації реального місцезнаходження виборця;
- необхідність у проведенні перепису населення в цілому.

Низька участь ВПО у виборах:

- низька вмотивованість;
- «ВПО – це здебільшого жінки або чоловіки, які вивезли сім'ї і масово не реєструються як ВПО через небажання в тому числі ставати на облік у військкоматі».

Інші ризики, які впливають із невирішених проблем, зазначених вище:

- проблема ймовірності голосування одного виборця на різних ділянках;
- «голосування у неконтрольованому середовищі: важко забезпечити таємницю голосування»;
- «зміни кількості ВПО непрогнозовані. За даними досліджень, близько чверті ВПО планує змінити місце проживання».

Отже, учасники говорили про проблеми, що пов'язані з питаннями безпеки, необхідності вирішення матеріально-технічних питань, об'єктивного обліку внутрішньо переміщених осіб та іншими ризиками.

Також варто відзначити, що тема електронного голосування, яке практикувалося в Естонії, викликала жваве обговорення. Учасники дискутували щодо можливості впровадити цей досвід на теренах післявоєнної України.

Також члени робочих груп наголошували на необхідності провести перепис населення, оскільки повномасштабна війна змінила демографічну картину країни.

2. Які ключові виклики для належного забезпечення виборчих прав військовослужбовців та правоохоронців на перших післявоєнних виборах Ви бачите?

Це питання стало предметом жвавої дискусії учасників громадських обговорень. Усі були одностайні у тому, що забезпечити реалізацію виборчого права військовослужбовців та правоохоронців на перших післявоєнних виборах буде непросто. А от виклики називали різні.

Важливо відзначити, що члени робочих груп не лише міркували над викликами, а й шукали шляхи їх подолання.

Так, найчастіше члени робочих груп наголошували на неможливості цієї категорії виборців **фізично прибути до виборчих дільниць**:

- «йдеться про від 500 тисяч до 1 млн осіб – як їх можливо одночасно відправити на голосування?»;
- не всі представники цієї категорії населення будуть на час виборів демобілізовані, відтак вони можуть не мати можливості проголосувати.

Як варіант вирішення цієї проблеми пропонувалося передбачити **механізм швидкої демобілізації**.

Також на думку опитаних, можливо, проблему могло б вирішити **електронне голосування**, але тут є деякі застереження:

- запровадження електронного голосування вимагає внесення змін до низки підзаконних актів та Виборчого кодексу;
- можна залишити паперову форму голосування, але є «ризик впливу на рішення військовослужбовців з боку посадовців, неможливість забезпечити таємницю волевиявлення».

Можливо, проблему вирішило б відкриття **додаткових виборчих дільниць**, але тут також є «але»:

- якщо створити мобільні виборчі комісії, чи зможуть вони охопити усі локації;
- не всі члени комісії захочуть їхати на деокуповані території тощо.

Як бачимо, учасники ключовими викликами для належного забезпечення виборчих прав військовослужбовців та правоохоронців на перших післявоєнних виборах вважають:

- неможливість в принципі взяти участь у виборах;
- неможливість взяти участь у виборах, де голосування проходить у паперовій формі;
- ризик недотримання таємниці голосування у тих умовах, де згадана категорія населення долучиться до виборів.

3. Які пріоритетні заходи з оновлення і забезпечення повноти і надійності даних ДРВ необхідно реалізувати ще до скасування правового режиму і напередодні початку виборчого процесу?

На важливості оновити ДРВ члени робочих груп наголошували, ще аналізуючи основні причини неможливості провести вибори в умовах воєнного стану. Відтак на момент аналізу цього питання у них було бачення, з якими викликами доведеться зіткнутися на практиці.

Нижче наводимо перелік заходів з оновлення і забезпечення повноти і надійності даних ДРВ напередодні початку виборчого процесу:

- відновлення функціонування Державного реєстру виборців з урахуванням сучасних безпекових викликів;
- посилення надійності та інформаційної безпеки серверів, на яких зберігається інформація ДРВ тощо;
- оновлення ДРВ та забезпечення повноти даних;
- перегляд меж дільниць, оскільки це питання потребує узгодження між ДРВ та органами місцевої влади, а також вимагає часу на реалізацію.

На переконання учасників громадських обговорень, щоб вирішити питання оновлення ДРВ та створення повної бази даних, необхідно провести ґрунтовну роботу з ВПО. Тут думки розділилися: одні вважали, що достатньо інформаційно-роз'яснювальної кампанії, інші побачили потребу у застосуванні добровільно-примусових заходів:

- розробити додаткові механізми щодо постійної реєстрації ВПО;
- зобов'язати всіх осіб, які не перебувають станом на 24.02.22 за місцем реєстрації більше ніж 3 місяці, перереєструватися;
- зобов'язати виборців перевірити свою виборчу адресу («наприклад, як і з декларацією держслужбовця. Мова не про повний відкритий доступ до ДРВ, а щоб кожен особисто через ЕЦП міг зайти в кабінет виборця і перевірити свою виборчу адресу»);
- внести необхідні зміни до законодавства.

4. Які додаткові кроки необхідно реалізувати на найбільш постраждалих територіях України для забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб і як ефективно врахувати їх специфіку?

Під час обговорення даного питання частина членів робочих груп наголошувала на тому, що серед першочергових потреб жителів (ВПО) найбільш постраждалих територій будуть:

- усунення безпекових ризиків;
- повернення законної української влади;
- відновлення житлової інфраструктури;
- вирішення матеріальних та фінансових питань тощо.

Відтак про виборчі права ВПО думатимуть лише тоді, коли вирішать нагальні проблеми. Все залежить від рівня пошкодження територій.

Учасники також дійшли згоди, що усі виклики передбачити неможливо, вони з'являтимуться у процесі підготовки виборів. Але погодилися, що деякі з них є очевидними вже зараз.

Нижче наводимо систематизовану та узагальнену інформацію.

Отже, учасники громадських обговорень вважають, що перш, ніж планувати вибори на найбільш постраждалих територіях, **необхідно встановити кількість людей, що там проживають**. При цьому варто зважати на те, що:

- на облік потрібно від 6 місяців до 1 року: щоб люди повернулися/виїхали, щоб оцінити матеріально-технічний стан інфраструктури тощо.

Ще один крок – **облікувати зруйновані/пошкоджені будівлі**. При цьому:

- важливо налагодити взаємодію між Мінцифри та ДРВ («необхідно узгодити реєстрацію руйнувань та реєстрацію мешканців у ДРВ. Люди можуть бути зареєстрованими у будинках, яких вже не існує»);
- «можливо доведеться проводити адмінреформу, тому що внаслідок збройної агресії росії є населені пункти, що існують лише на папері».

Відновлення документів, що посвідчують особу. При цьому учасники зауважували, що цей процес може ускладнюватися такими чинниками:

- відсутність або пошкодженням архівів;
- міграція громадян, в тому числі за кордон;
- голосування за чужими (викраденими) документами тощо.

Ще один крок – **формування списків виборців** на найбільш постраждалих територіях України. Реалізація цього завдання може ускладнюватися необхідністю:

- оновлення інформації про людей, які проживають у цій зоні або стали ВПО;
- збору інформації про громадян, які виїхали за кордон і не бажають голосувати або голосуватимуть за кордоном.

Наступний крок – **встановлення меж виборчих округів**. При цьому варто враховувати:

- фактичну кількість населення;
- «можливо, буде доцільніше не створювати окремі дільниці, а забезпечити довозення виборців до безпечного місця голосування»;

- «створити пересувні/мобільні виборчі комісії для тих населених пунктів, де проживає невелика кількість людей».

Учасники також говорили про необхідність **відновлення інформаційного поля** для проведення повноцінної передвиборчої кампанії.

Отже, на думку членів робочих груп, спрогнозувати усі виклики для забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб на сьогодні важко, оскільки частина з них виникатиме у процесі. Втім станом на сьогодні уже є потреба у вирішенні таких питань, як: облік ВПО та житлової інфраструктури на найбільш постраждалих територіях, формування списків виборців, відновлення втрачених документів, що посвідчують особу, а також встановлення меж виборчих округів і відновлення на зазначених територіях інформаційного простору.

ТЕМА:

Реалізація виборчих прав українцями, які виїхали за кордон. Забезпечення реалізації виборчих прав жінок та інших вразливих категорій населення (визначення викликів)

1. Які ключові проблеми, на Вашу думку, необхідно вирішити для належного забезпечення виборчих прав українців за кордоном на післявоєнних виборах?

Ми проаналізували відповіді членів робочих груп, узагальнили їх і виокремили кілька ключових тез.

Отже, проблемами, які буде найважче вирішити, вони вважають створення реєстру виборців, що знаходяться за кордоном, та забезпечення їх дільницями для голосування. Адже йдеться про, за різними даними, від 4,5 до 7 млн українців, які виїхали з країни.

Створення/оновлення реєстру виборців, що знаходяться за кордоном, ускладнює низка чинників:

- невідома точна кількість виборців, адже міграція триває дотепер – одні виїжджають, інші повертаються;
- «необхідно збільшити кількість закордонних виборчих дільниць, готувати зміни до виборчого законодавства і формувати склад закордонних виборчих дільниць».

Забезпечення українців за кордоном необхідною кількістю виборчих дільниць:

- чи зможуть будівлі посольств, дипломатичні представництва прийняти таку кількість людей, адже за кордон виїхало до 7 млн українців;
- «якщо вибори проводитимуться влітку, тоді можливо вирішити цю проблему створенням тимчасових споруд для голосування»;
- «найбільші дільниці створено у Німеччині, Польщі, Франції, Канаді. Вони діють на постійній основі. Отже, ЦВК своїм рішенням може утворити додаткові дільниці».

Забезпечення повноцінної передвиборчої кампанії:

- «складно говорити про рівність доступу до агітації різних політичних сил, виникають проблеми щодо фінансової звітності, щодо проведення такої агітації за кордоном»;
- під питанням дотримання принципів конституційного виборчого права;
- «наші громадяни за кордоном обмежені в зустрічах з кандидатами, позбавлені процесу агітації тощо».

Доцільність дистанційного голосування – шляхом відправлення бюлетенів поштою або голосування онлайн:

- «голосування поштою має ризиків більше, ніж витрат. Потрібна підготовча робота. Можливо, варто розтягнути голосування на тиждень»;
- «зовсім не довіряю електронному голосуванню. Його результати можуть бути викривленими через невміння організувати роботу некомпетентними консульськими працівниками».

Як бачимо, учасники обговорень сумніваються, що на післявоєнних виборах вдасться забезпечити виборчі права українців за кордоном. Вони наголошують на тому, що це серйозний виклик для України, і діляться своїми застереженнями.

Закон передбачає голосування у закордонному виборчому окрузі на дільницях у консульських установах України. У мирний час цією можливістю користувалися кілька десятків тисяч українців. А зараз йдеться про мільйони громадян 18+ (від 4,5 до 7 млн осіб). Навіть розширення пропускнуої здатності дільниць та відкриття додаткових дільниць може не допомогти мільйонам українців реалізувати своє право на волевиявлення.

2. Чи потрібно запроваджувати нові способи голосування за кордоном на післявоєнних виборах? Якщо так, то які саме і чому?

Під час обговорення цього питання думки членів робочої групи розділилися.

Одні спробували поміркувати на цю тему, інші були категоричними – ніяких нових способів голосування за кордоном на післявоєнних виборах. Це не конституційно. Якщо запроваджувати такі для українців за кордоном, то чому не зробити те ж саме для, наприклад, військових, в'язнів, ушпиталених до лікарні тощо.

Ще частина учасників наголошувала на тому, що у виборах найголовніше дотримуватися принципів їх проведення, а вже потім думати про процедуру.

Надійшла пропозиція розробити окремий закон для післявоєнного голосування, оскільки є підстави припускати, що на дільницях вирішать голосувати не всі. І тут може прийти на допомогу дистанційне голосування – поштою або онлайн.

3. Які заходи, на Вашу думку, має здійснити держава для забезпечення реалізації прав жінок, що знаходяться за кордоном, у політичному житті України?

Пропозиція, яка викликала жваве обговорення, – запровадити позитивну дискримінацію щодо жінок. Знайшлися як прихильники цієї ідеї, так і противники.

Прихильники вважають, що це допоможе українкам за кордоном реалізувати свої права у політичному житті.

Противники переконані, що:

- згідно з Конституцією України «у всіх однакові умови та права»;
- «якщо жінки хочуть скористатися пасивним правом бути обраними і бути представниками влади в Україні, треба повертатися в Україну і жити з дітьми в Україні»;
- «якщо запровадити позитивну дискримінацію, є ризик того, що жінка не повернеться в Україну або згодом знову поїде за кордон. Такий ризик є і для чоловіків, що зараз за кордоном».

Таким чином, члени робочих груп не дійшли згоди щодо цього питання.

4. Чи варто змінювати підхід до регулювання агітації за кордоном для післявоєнних виборів? Якщо так, то що саме потрібно змінювати?

Обговорюючи доцільність зміни підходу до регулювання агітації за кордоном для післявоєнних виборів, члени робочих груп більше ділилися застереженнями, аніж пропозиціями.

Зокрема, вони оприлюднили такі зауваження:

- чи не суперечите це законодавству країн ЄС;
- «можливо, варто застосовувати рекламу в Telegram-каналах (єдине, ми не можемо знати, хто фінансує таку рекламу, та як це може регулювати)»;
- зараз завдяки інтернету немає проблеми з доступом до інформації для українців;
- виборців за кордоном мають споживати інформацію з України і бути проінформованими в тому, що відбувається за кордоном;
- «за кордоном Україна повинна проводити агітацію громадян тих держав, які нас підтримують. І агітувати треба про проблеми українців, що мешкають за кордоном».

Отже, питання залишається відкритим.

ТЕМА:

Забезпечення безпеки під час післявоєнних виборів (визначення вкликів)

1. Які безпекові ризики, на Вашу думку, є ключовими для врахування під час планування заходів з організації і проведення післявоєнних виборів в Україні?

Аналіз відповідей учасників обговорення засвідчив: попри розмаїття думок, всі одностайні у тому, що під час планування заходів з організації і проведення післявоєнних виборів в Україні однозначно слід враховувати безпекові ризики.

Нижче наводимо найбільш аргументовані думки:

- «варто розраховувати, що може повторний напад зі сторони країни-агресора. Наразі ми не знаємо, що для нас означатиме «завершення війни» та «повоєнні вибори». На жаль, нам доведеться постійно жити з цією думкою, з цією загрозою, як Ізраїль»;
- «варто подбати про всіх, в тому числі про членів ДВК, і внести відповідні зміни до законодавства. Адже у випадку ракетного обстрілу члени ДВК будуть змушені покинути приміщення. Що буде

з таємницею голосування? З фізичним знищенням бюлетенів? Ці ризики варто передбачити»;

- «на випадок повітряних тривог ДВК мають бути прив'язані до укриттів/бомбосховищ»;
- «враховуючи те, наскільки збільшилась кількість повідомлень про замінування різних об'єктів, велика вірогідність цього ризику є і при проведенні виборів. Припинення функціонування виборчої дільниці ускладнить виборчий процес»;
- «у регіонах залишаються колаборанти. Пропоную закласти у законодавстві можливість продовження роботи дільниці при так званих форс-мажорних ситуаціях. Але чітко прописати пункти, при яких ситуаціях це можна робити, щоб запобігти маніпуляціям»;
- «мінна небезпека – це безпековий ризик, який буде актуальним ще довгий час»;
- «у небезпеці інформаційна безпека. Існує ризик, що засобом інформаційних операцій відбудеться спроба відсторонити виборців від виборчих дільниць та вплинути на перебіг виборів (позбавити легітимності). Наприклад, поширення повідомлень про потенційні небезпеки та ризики: вибухи, отруєння, тощо»;
- «варто покласти на окружні комісії завдання, щоб місце голосування якомога довше тримати в секреті, при тому здійснюючи їх підготовку до дня виборів. Це потребує додаткового навчання членів комісій».

Таким чином, члени робочих груп дійшли висновків, що, готуючись до післявоєнних виборів, організаторам слід одразу закладати ризик, що без форс-мажорів не минеться, а тому прописати алгоритм дій членів комісій, виборців на випадки диверсій та терактів. Можливо, виникне потреба внести деякі зміни до Виборчого кодексу. І однозначно під час виборів доцільно запроваджувати спеціальний режим та вживати антитерористичних заходів.

2. Чи необхідно законодавчо закріпити процедуру реагування виборчих комісій, органів правопорядку та інших суб'єктів виборчого процесу на безпекові інциденти у разі збереження російської загрози? Якщо так, то які дії, на Вашу думку, мають бути передбачені для здійснення виборчими комісіями, органами правопорядку та іншими суб'єктами виборчого процесу?

Під час обговорення зазначеної теми члени робочих груп не тільки аналізували безпекові інциденти, а й порушили питання забезпечення

рівня безпеки та проблем, з якими можна зіткнутися у процесі реалізації цих задач.

Отже, варті уваги такі пропозиції, що стосуються реагування суб'єктів виборчого процесу на безпекові інциденти у разі збереження російської загрози:

- «необхідно розробити єдиний сценарій реагування виборчих комісій на терористичні загрози: і тероризм, і російську агресію, і навіть стихійні лиха»;
- «атаки небезпечні для місць значного скупчення людей. Таке може статися під час передачі бюлетенів, в обласних комісіях під час прийому та загального підрахунку голосів. Тому органи місцевого самоврядування забезпечують окружні комісії приміщеннями – краще одразу укриттями, що відповідають всім вимогам»;
- «бюлетені мають якомога менше часу знаходитись у ДВК»;
- «працівник поліції повинен знаходитись у приміщенні для забезпечення швидкої адекватної реакції на кризові безпекові ситуації»;
- «повітряна тривога може початись о 5:00, а закінчиться о 21:00. Тоді деякі суб'єкти не зможуть реалізувати своє виборче право. Варто передбачити, що робити у такому випадку»;
- «щоб уникнути скупчення людей, варто налагодити логістику, особливо у віддалених селах. Має працювати централізований підвіз людей автобусами згідно з графіком. Люди не повинні приїжджати особистим транспортом»;
- «можливо, варто встановлювати проїзний режим, контроль за транспортом, що в'їжджає та виїжджає, за переміщенням громадян»;
- «питання про вхід на виборчу дільницю зі зброєю. Можна заборонити прохід до місця голосування зі зброєю, а можна навпаки піти шляхом Ізраїлю – всі, хто має право на носіння зброї, має бути зі зброєю»;
- «щодо досвіду Ізраїлю. Можливо, члени комісій повинні мати зброю для самозахисту – їх варто навчити з нею поводитись. Поліцейських може не вистачити у форс-мажорній ситуації».

Отже, учасники громадських обговорень дійшли висновків, що є необхідність законодавчо закріпити процедуру реагування виборчих комісій, органів правопорядку та інших суб'єктів виборчого процесу на безпекові інциденти у разі збереження російської загрози.

Також вони зауважили: оскільки вибори повоєнні, то діючий Виборчий кодекс не працюватиме. Необхідно внести до нього зміни, зокрема, прописати кілька «режимів»:

- звичайний;

- на випадок, коли, наприклад, проводиться дистанційне голосування;
- вибори на територіях з посиленою загрозою терористичних атак та потенційних агресивних дій.

Після цих виборів, на думку учасників, країна повернеться до звичайного виборчого процесу.

3. За якими ключовими критеріями, на Вашу думку, має бути оцінена можливість/неможливість проведення виборів у конкретних громадах/на окремих територіях України?

Проаналізувавши відповіді учасників громадських обговорень, ми виокремили кілька ключових факторів, які, на їх думку, варто брати до уваги, оцінюючи можливість/неможливість проведення виборів:

- стан/статус території;
- стан інфраструктури;
- оновлення Державного реєстру виборців;
- можливість відновлення/налагодження роботи усіх складових передвиборчої кампанії – від інтернет-зв'язку до правоохоронних органів.

Так, насамперед йдеться про **повністю знищені громади**: ані жителів, ані житлової та іншої інфраструктури; територія потребує розмінування. Сюди ж можна віднести **деокуповані території**.

Пропозиція:

- розмістити виборчі дільниці у більш безпечних/вцілілих населених пунктах;
- як варіант, «відмовитись від роботи ДВК на територіях, що були звільнені (деокуповані), крім організації голосування для військових. На територіях, що перебували під окупацією, неможливо організувати процес».

Застереження:

- як повідомляти людей про місця проведення голосувань?
- чи варто цю інформацію висвітлювати заздалегідь у медіа, адже ворог теж моніторить медіапростір?

Ще один критерій – **відновлення роботи Державного реєстру виборців**, а також роботи правоохоронних органів, медіа, політичних партій, громадських організацій.

І наостанок – **стан інфраструктури**:

- йдеться про відповідність приміщень ДВК вимогам, в тому числі безпековим;
- наявність інтернет-зв'язку;
- налагоджена стабільна логістика тощо.

4. Який орган влади, на Вашу думку, повинен відповідати за ухвалення фінального рішення про можливість/неможливість проведення голосування на окремих територіях і за якою процедурою таке рішення повинне розглядатися?

Під час обговорення зазначеного питання члени робочих груп дійшли висновку, що органом влади, який повинен відповідати за ухвалення фінального рішення про можливість/неможливість проведення голосування на окремих територіях, можуть бути:

- РНБО;
- ЦВК;
- парламент.

Найбільше учасників висловилося за те, щоб право ухвалювати фінальне рішення належало **Раді національної безпеки і оборони України**. Оскільки вона «має більше інформації та спеціалістів, які можуть оцінити реальний рівень (не)безпеки, наявні ресурси та витрати та навіть забезпечити цю безпеку».

Щодо **Центральної виборчої комісії України**, то, на думку опитаних, вона може виносити рішення на підставі рекомендацій інших компетентних органів, в тому числі РНБО.

Таким чином, процедура ухвалення фінального рішення про можливість/неможливість проведення голосування на окремих територіях може виглядати так:

1. РНБО за зверненням або за власною ініціативою приймає рішення. У пріоритеті – інформація від міноборони, поліції та СБУ. Вони запроваджуються указами Президента.
2. Парламент ухвалює постанову. ЦВК ініціює звернення. Парламент звертається до Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України. Рішення діє до усунення відповідних обставин.
3. ЦВК проводить попередню безпекову оцінку ситуації. РНБО збирає інформацію та формує консультативний висновок, ґрунтуючись на законі. ЦВК розглядає висновок та може дати йому самостійну оцінку. Рішення ЦВК може бути оскаржено.

Обговорення проводились Центром політико-правових реформ, Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) в Україні, Громадянською мережею ОПОРА та Всеукраїнською ініціативою «Активна Громада» від Інституту «Республіка» за підтримки Національного демократичного інституту (NDI), Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства міжнародних справ Канади та британської допомоги від уряду Великої Британії.